

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Solidariteit: een deugd binnen wederkerige relaties van mensen

Solidariteit is een deugd, en die kan men niet bij wet afdwingen. De overheid kan er alleen zorg voor dragen dat armoede en andere hulpeloosheid zo veel mogelijk voorkomen worden. Daarnaast kan de overheid minimumcriteria voor diverse vormen van steun vaststellen en de bekostiging ervan regelen. De overheid kan concrete solidariteit echter niet zelf organiseren; daarvoor is zij aangewezen op burgers die zelf verantwoordelijkheid nemen – en dus ook krijgen.

---

door *Henk Vroom*

De auteur is emeritus hoogleraar godsdienstwijsbegeerte aan de Vrije Universiteit Amsterdam en bestuurslid van SOCİRES.

SOLIDARITEIT IS EEN DEUGD, want de bereidheid om samen te werken en elkaar te helpen is een houding van mensen die niet vanzelf ontstaat. Je kunt solidariteit niet opleggen, maar wel proberen om mensen ertoe te bewegen. Solidair zijn is een manier van leven: de wil om goed met anderen samen te werken, elkaars begaafdheden te benutten (omdat de één andere sterke punten heeft dan de ander), elkaars eenzijdigheden te compenseren en in te staan voor elkaar als de nood aan de man is.

Wat die solidariteit is en hoe die wordt ingevuld, wordt mede bepaald door het mensbeeld dat men heeft. Een mensbeeld is op zijn beurt deel van een levensbeschouwing, die een doorleefde visie op ‘het leven’ is en leert wat van waarde en wat van onwaarde is. Solidariteit is dus een deugd die deel uitmaakt van het waardestelsel van een levensbeschouwing. Gelukkig kennen meer levensbeschouwingen zo iets als solidariteit, maar niet op

dezelfde manier. In de overlap van levensbeschouwingen (die verder sterk uiteen kunnen lopen) is overeenstemming mogelijk, kunnen we afspraken en zelfs wetgeving maken. Maar wetgeving duurt zo lang als mensen zich eraan willen houden. Hoe meer mensen denken ‘het is wel goed met die solidariteit’, hoe lager worden de uitkeringen en verdere voorzieningen. De keerzijde is dat als solidariteit een vanzelfsprekend recht wordt, mensen niet op hun gaven en verantwoordelijkheden worden aangesproken. Zo wordt de kracht van de samenleving ondermijnd. Solidariteit is geen eenrichtingsverkeer.

WEDERZIJDIG

Je kunt niet in je eentje solidair zijn: solidariteit is altijd met elkaar en altijd tussen mensen met ongelijke gaven en gebreken. Solidariteit bestaat kortom in verantwoordelijkheid voor elkaar. Daarom is het niet sentimenteel en ook geen eenrichtingsverkeer. Een steenrijk iemand kan natuurlijk zijn bezit aan de armen uitdelen. Een Zuid-Afrikaan die bijvoorbeeld 25 miljoen euro bezit, verdeelt dat geheel en eerlijk onder de 25 miljoen armen in Zuid-Afrika. Dat kan één keer, maar niemand schiet daar iets mee op. Het is een gift, geen solidariteit. Hij kan beter een fabriek beginnen, waar mensen kunnen werken tegen een fatsoenlijk loon. (Dat was trouwens de echte christelijke moraal in de tijd van de industrialisatie. En het is de echte, klassieke islamitische visie op bezit.¹) Ieder heeft zijn eigen verantwoordelijkheden, al naar gelang zijn begaafdheden en kracht. Dat gaat ermee samen dat men elkaars begaafdheden, eigenaardigheden en tekorten (binnen grenzen) aanvaardt. Solidariteit is dus altijd wederzijds, maar hoe?

Wereldwijd worden mensen meestal niet als individu, maar als leden van een groep of stam gezien, waarbinnen de solidariteit vorm krijgt. In de socialistische traditie worden mensen tevens als gelijkberechtigende leden van de samenleving gezien: solidariteit is een recht. Socialisme ordent het denken over mensen nog vaak in termen van klassentegenstellingen. Het christelijke mensbeeld op zijn beurt is door en door relationeel: mensen zijn op elkaar aangewezen en naastenliefde is de voornaamste deugd.² Deze vier visies zijn relevant voor de discussies over de solidariteit en de crisis van de verzorgingsmaatschappij: individualisme, stamsolidariteit, naastenliefde als deugd en solidariteit als wettelijk recht.

INDIVIDUALISTISCH MENSBEELD

Het tegendeel van solidariteit is uiteraard individualisme of zelfs egoïsme. In de Verenigde Staten overheerst een individualistisch mensbeeld met

de bijbehorende opvatting van individuele vrijheid en vrije wil.³ Het gaat ervan uit dat ieder mens die dat wil door hard te werken voor zichzelf kan zorgen. Zelfs een arm jongetje kan president worden. Dit mensbeeld heet 'libertijns': de mens heeft een vrije (*liber*) wil om te kiezen wat hij doet. Iedereen is verantwoordelijk voor zijn eigen keuzes en moet zelf de consequenties daarvan dragen. Dit heet ook wel het liberale mensbeeld, maar dat suggereert ten onrechte dat het alleen het mensbeeld van de liberalen is. In feite is dit mensbeeld ook sterk bij linkse stromingen, die hun ideologische veren hebben losgelaten. Elkaar helpen moet alleen in echte nood. De staat heeft hier nauwelijks een taak. Dit mensbeeld gaat ervan uit dat ieder mens zichzelf kan en moet redden: ieder mens staat op zichzelf en kan met anderen samenwerken. Vanuit dit mensbeeld kan men de schrijnende armoede en gebrekkige gezondheidszorg in de Verenigde Staten verklaren. Wie niet spaart, kan later arm worden: eigen schuld, dikke bult. In dit 'libertijnse' mensbeeld staan de eigen vrijheid en zelfredzaamheid voorop. Mededogen voor de ander kan, maar is privé. In de Rijnlandse staten is daarentegen naar een combinatie gezocht van ieders eigen verantwoordelijkheid en de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor mensen die klem zitten.

GROEPSSOLIDARITEIT

Wereldwijd mag het individualistische mensbeeld in het publieke domein dan dominant lijken, maar de werkelijkheid is anders. Groepssolidariteit is dominant, meestal binnen de stam en/of de grootfamilie, maar in gebie-

Wereldwijd lijkt het individualistische mensbeeld in het publieke domein dominant, maar in werkelijkheid is dat groepssolidariteit

den met veel migranten ook in religieuze verbanden en soms in andere cliëntelistische groepsverbanden. Ze was mede oorzaak van de moordpartijen in Indonesië in de jaren na 1998.⁴ We kennen de beelden van de etnische en stammenoorlogen in voormalig Joegoslavië en recent in Libië en Syrië. Voor de politieke

discussie is de groepssolidariteit in landen zonder nationale solidariteitswetgeving leerzaam – 'to say the least'.

In het stamverband is bezit weliswaar iemands bezit, maar tegelijk is het bezit van de stam. De wederzijdse solidariteit is hiërarchisch geordend: familiehoofd, dorpshoofd, oudsten, stamhoofd. De *chief*, koning, is verantwoordelijk voor de leden van de stam. Hij wordt gecontroleerd door een raad van oudsten. In een land als Ghana is grondgebied primair eigen-

dom van de stam – grond kopen is heel ingewikkeld: is de verkoper wel de echte eigenaar? Omdat de leiding van de stam en de familie bij armoede en ziekte verantwoordelijk is, moet die bezit vermeerderen. De staat heeft geen solidariteitssysteem, en dus vloeit solidariteit langs andere kanalen, slootjes en tunneltjes. Wie kan, moet een politieke functie zien te krijgen, want politici mogen mensen een baan geven, bouwopdrachten gunnen en toestemming verlenen om firma's te vestigen. Bij elke transactie wordt er solidariteitsgeld ingehouden. Dat heet bij ons (niet zonder reden) 'corruptie', maar het is in feite fondsvorming voor solidariteit. Iedere stam of grootfamilie heeft eigen bezit om zelfredzaam te zijn. Traditioneel kent het stamverband geen morele verantwoordelijkheid voor mensen van andere stammen. Daarom is de bloedlijn zo belangrijk. Om die reden is adoptie van iemand buiten de bloedlijn soms verboden. Binnen het verband waarin men zorgplicht voor elkaar heeft, bestaat wederkerigheid: wie hulp nodig heeft, heeft rechten en plichten.

In dergelijke landen zijn 'democratische' verkiezingen momenten waarop macht en inkomen opnieuw worden verdeeld. Men stemt op de eigen stam, grootfamilie of regionale groep. De multi-etnische staat bepaalt de onderlinge machtsverhoudingen van de groeperingen; zo stelt men de solidariteit veilig. Het landsbelang gaat dan niet meer boven het eigenbelang van groepen en politieke partijen.⁵

NAASTENLIEFDE ALS DEUGD

De wortel van de solidariteit in Europa ligt in de kloosters, die mensen opvingen, ziekteverwekkende moerassen drooglegden en geschikt maakten voor landbouw en – hier te lande – in 1122 bij Wijk bij Duurstede de

*De wortel van de solidariteit
in Europa ligt in de kloosters*

loop van de Rijn naar het westen omlegden. De Utrechtse geestelijke Evert Zoudenbalch stichtte in 1491 in Utrecht een tehuis voor weeskinderen: het eerste weeshuis in Nederland.⁶ Dit charitatieve werk kreeg aan protestantse kant vorm

in de diaconieën. Talloze particuliere instellingen zijn er in later eeuwen vanuit de diverse kerken gesticht: ziekenhuizen, sanatoria en gespecialiseerde stichtingen voor hulp aan mensen in armoede, moeilijk opvoedbare kinderen, ongehuwde moeders en verslaafden. Binnen de christelijke cultuur waren er ook stedelijke instellingen – schilders uit de Gouden Eeuw hebben heel wat bestuurders vereeuwigd. Het waren werken van naastenliefde.⁷ In die zin was dit geen wederzijdse solidariteit. Solida-

riteit als samenwerking en wederkerige zorg is er natuurlijk ook altijd geweest in de gemeenschappen op het platteland en de middeleeuwse gilden. Ook vanuit de kerken zijn er bij de industrialisatie collectieven voor onderlinge solidariteit opgericht.⁸

SOLIDARITEIT BIJ WET

De rechtstreekse betrokkenheid van de staat is resultaat van het samenspel van technische ontwikkelingen die de staat meer mogelijkheden gaven, van belangen van armen en rijken en van sociale idealen. Ideeën van Karl Marx en het latere socialisme hebben een grote rol gespeeld in de overgang van charitatief werk naar recht op steun en zorg. Vanuit de grondervaringen van de vroege Marx kunnen we relevante elementen van het socialisme begrijpen – in beide betekenissen van ‘begrijpen’: inzien en er een waarheidsmoment in vinden. Als journalist van de (kortstondige) *Rheinische Zeitung* heeft Marx in de herfst van 1842 verslag gedaan van het verbod op het sprokkelen van dood hout.⁹ De Pruisische Rijksdag, met adel, rijken en vertegenwoordigers van de steden, besloot daartoe. De armen hadden het hout nodig om te koken en zich te verwarmen. Marx was diep met hen begaan. Hij citeert Montesquieu: ‘Er zijn twee vormen van corruptie; de ene is dat mensen zich niet aan de wet houden, de andere dat mensen door de wet corrupt worden gemaakt – en dat is minder gemakkelijk te verhelpen omdat de remedie [sc. de wet] zelf corrupt is.’ Dit leidt tot zijn inzicht dat mensen door hun maatschappelijke situatie en macht of onmacht vervreemden van elkaar en van zichzelf. Er is geen wederzijdse verantwoordelijkheid meer, geen solidariteit. In zijn afwijzing van dit verbod beroept Marx zich op het natuurrecht. Marx wil dat er rechtvaardige wetten komen. Hij wil de klassentegenstellingen en daarmee het onrecht opheffen en zo solidariteit verwezenlijken. Marx denkt dus niet – zoals het communisme – dat solidariteit bij wet kan worden geregeld, maar dat het ontstaat in de klasseloze samenleving. Vanuit deze indrukwekkende grondervaringen is het socialistische spreken in termen van klassentegenstellingen en het recht van de armen en niet-zelfredzame mensen te begrijpen. De staat moet geld herverdelen en zorg dragen voor een menswaardige en gelijke behandeling van mensen.

De *framing* van de relatie tussen werkgevers en werknemers tegen de achtergrond van klassentegenstellingen heeft mijns inziens echter twee nadelige gevolgen. Enerzijds doet men de eigen verantwoordelijkheid van ondernemers tekort en anderzijds de wederkerigheid van solidariteit. Solidariteit wordt dan te gemakkelijk overheveling van geld met de leus

‘de sterkste schouders moeten de zwaarste lasten dragen’. Deze leus bevat waarheid, maar in de retoriek van de klassenstrijd is wederkerigheid en gedeelde verantwoordelijkheid vaak verloren gegaan.

Abram de Swaan verklaart de ontwikkeling van een land vanuit de belangen van de diverse collectiviteiten en technische mogelijkheden. In de snel groeiende steden van het industriële tijdperk heeft men vanaf het midden van de negentiende eeuw door de aanleg van brede boulevards de woonwijken gescheiden, zodat de armen met hun vuil en besmettelijke ziekten op afstand van de rijken konden worden gezet.¹⁰ Ook de behoefte aan onderwijs en betere scholing ging gelijk op met de ontwikkelingen in de samenleving. De rijken hadden behoefte aan een reservoir van goedkope arbeidskrachten. Daar komt bij dat de staatsbemoedening met solidariteit kon toenemen toen de staat meer administratieve mogelijkheden kreeg voor de inning en uitdeling van gelden. De aanvankelijke arbeiderscollectieven waren na enkele rampjaren niet meer in staat om hun mensen financieel tegemoet te komen. Na verloop van tijd nam de staat deze solidariteitsregelingen over. De staat hoeft niemand uit te zonderen en heeft de macht om het benodigde geld te verzamelen en de behoeften te controleren.

Ook deze benadering heeft een sterk punt: de staat heeft de grootste financiële buffer en de macht om voor iedereen geldige regels vast te stellen en de uitvoering te controleren. Daarmee omzeilt men groepssolidariteit die leden van de groep bevoordeelt maar anderen uitsluit en uiteindelijk tot corruptie (ten behoeve van groepssolidariteit) leidt.

De zwakte van deze functionalistische benadering is dat maatregelen van

Het denken in termen van ‘belangen’ is in het publieke domein tot een gezelschapsspel geworden waarvan men kritiekloos uitgaat

rijken ten gunste van armen geen solidariteit zijn, maar voortkomen uit het eigenbelang van de rijken. De *framing* van zorg en hulp vanuit ‘tegenstellingen tussen collectiviteiten’, macht en eigenbelang biedt geen ruimte voor wederkerigheid en gaat voorbij aan de veelheid van begaafdheden van mensen. De ge-

dachte dat ‘zorg’ gedragen wordt door naastenliefde verdwijnt. Het denken in termen van ‘belangen’ is in het publieke domein tot een gezelschapsspel geworden waarvan men kritiekloos uitgaat. Eigenbelang is een grote factor in de samenleving, maar niet voldoende voor goede samenwerkingsrelaties op de werkvloer, laat staan in de klas of in een ziekenhuis.

SOLIDARITEIT: EEN GEZAMENLIJKE VERANTWOORDELIJKHEID

De sociale wetgeving in Nederland is ontstaan uit samenwerking van mensen van verschillende politieke richtingen. De liberaal Van Houten kwam met een verbod op fabrieksarbeid van kinderen onder de twaalf jaar (1874). Ds. Talma legde de basis voor sociale wetgeving, die in de welvarende periode na de Tweede Wereldoorlog in samenwerking tussen sociaaldemocraten en christelijke partijen verder werd uitgewerkt.¹¹

Het innerlijke probleem van solidariteitswetgeving is dat solidariteit een deugd is binnen wederkerige relaties van groepen mensen. Deugden kan men niet bij wet afdwingen. De overheid kan er alleen zorg voor dragen dat armoede en andere hulpeloosheid zo veel mogelijk voorkomen worden. Daarnaast kan de overheid minimumcriteria voor diverse vormen van steun vaststellen en de bekostiging regelen. Maar de overheid kan concrete solidariteit niet zelf regelen. Daarvoor is zij aangewezen op burgers die zelf verantwoordelijkheid nemen – en dus ook krijgen. Solidariteit is meer dan de op zichzelf noodzakelijke inkomensoverheveling; het is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van mensen – met hun sterk uiteenlopende begaafdheden en gebreken – die zich gezamenlijk inzetten voor de opbouw van de samenleving, met wederzijdse rechten en verplichtingen.

Noten

- 1 M. Aulad Abdellah, 'Bezit volgens islamitisch recht', lezing tijdens 'Seminar over bezit. Van wie is bezit eigenlijk? Visies op bezit in jodendom, christendom en islam', Dialoog @ VU & Raad van Kerken, Amsterdam, 12 februari 2012. Zie ook A. Zysow, 'Zakat', in: *Encyclopedia of Islam* (Vol. IX). Leiden: Brill, 2002, 406b-422a.
- 2 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Mens, waar ben je?* Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2011.
- 3 Thaddeus J. Williams geeft een scherpe en zeer leesbare kritische analyse van de 'libertarian idea of free will', waarop de vrijheidsgedachte en de visie op solidariteit en eigen verantwoordelijkheid in de Verenigde Staten berusten: Thaddeus J. Williams, *Love, freedom, and evil. Does authentic love require free will?* Amsterdam/New York: Rodopi, 2011.
- 4 Voor wat volgt, zie Yusufu Turaki, *Foundations of African traditional religions and worldview*. Nairobi: International Bible Society Africa, 2001; Christopher Aigbadum, *The Nigerian culture. The culture of corruption and the role of the church in eradicating corruption in the Nigerian society* (masterthesis). Amsterdam: VU, 2006; Kwame Gyekye, *Tradition and modernity. Philosophical reflections on the African experience*. New York: Oxford University Press, 1997; Gerry van Klinken, *Communal violence and democratization in Indonesia. Small town wars*. Londen: Routledge, 2007; J.K. Campbell, *Honour, family, and patronage. A study of institutions and moral values in a Greek mountain community*. Oxford: Clarendon Press, 1964; Henk Vroom, *Waarom zou ik solidair zijn? Over solidariteit en verantwoordelijkheid* (werktitel; in voorbereiding).

- 5 Dit tekort is een van de redenen van de opkomst van religie in arme, 'corrupte' landen, omdat religie mensen van verschillende stamachtergronden kan verbinden. Religieuze groeperingen

- worden dan zelf gemeenschappen die de belangen van hun leden behartigen. Ook politieke partijen kunnen het belang van bepaalde bevolkingsgroepen boven het algemeen belang stellen.
- 6 buror896.nl/domdigitaal/educatief/leendert.htm. Het hospitaal voor armenzorg, 'Das Grosse Heilige Kreuz', in Goslar dateert uit 1254 (goslar.de/sehenswertes/68-grosse-heilige-kreuz.html, 25 juni 2012).
  - 7 Govert Buijs, Publieke liefde. *Agapè als bron voor maatschappelijke vernieuwing in tijden van crisis*. Inaugurele rede v.u. Amsterdam, 3 februari 2012.
  - 8 Abram de Swaan, *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Amsterdam: Bert Bakker, 1989. Voor de kerkelijke opvattingen over naastenliefde en solidariteit kan men terecht bij: Pauselijke Raad voor rechtvaardigheid en vrede, *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*. Rome: Libreria Editrice Vaticana, 2004 (Nederlandse vertaling). De sociale visies van katholieken en protestanten lopen niet ver uiteen, discussies over verschil tussen subsidiariteit en soevereiniteit in eigen kring daargelaten.
  - 9 Karl Marx, 'Debatten über das Holzdiebstahlsgesetz. Von einen Rheinländer', *Rheinische Zeitung*, nr. 298 v.v., vanaf 25 oktober 1842, in: Karl Marx en Friedrich Engels, *Werke 1*. Berlijn: Karl Dietz Verlag, 1976, pp. 109-147; mlwerke.de/me/me01/me01_109.htm (20 december 2010). Vergelijk over vervreemding: marxists.org/nederlands/marx-engels/1844/manuscripten/1.htm (vertaling Paul Rodenko). Zie ook het *Communistisch Manifest* (1848).
  - 10 De Swaan 1989, pp. 135, 138-143; 'collectiviteiten', pp. 35, 152-155, 225; het voordeel van de staat, p. 156 e.a.
  - 11 Piet Hein Donner, 'Talma gedenken. Herdenken is goed, gedenken is beter.' Talma-lezing, cda.nl/Upload/talmalezing%20ph%20donner.doc (13 augustus 2011).